

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-17-1>

УДК 330.101.8: 334.012.46

Неприбуткові економічні організації у структурі громадянського суспільства

Мокерова Н.В.

здобувач кафедри туристичного та готельного бізнесу
ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Стаття присвячена актуальним проблемам щодо ролі неприбуткових економічних організацій у формуванні громадянського суспільства. Проаналізовано сутність поняття громадянського суспільства та етапи його становлення, вивчено погляди вчених різних суспільно-політичних формацій на шляхи формування громадянського суспільства. Досліджено роль неприбуткових економічних організацій у формуванні громадянського суспільства.

Ключові слова: громадянське суспільство, неприбуткові економічні організації, розвиток, структура, взаємозв'язок, держава.

Мокерова Н.В. НЕПРИБЫЛЬНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОРГАНИЗАЦИИ В СТРУКТУРЕ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Статья посвящена актуальным проблемам роли неприбыльных экономических организаций в формировании гражданского общества. Проанализирована сущность понятия гражданского общества и этапы его становления, изучены взгляды ученых различных общественно-политических формаций на пути формирования гражданского общества. Исследована роль неприбыльных экономических организаций в формировании гражданского общества.

Ключевые слова: гражданское общество, неприбыльные экономические организации, развитие, структура, взаимосвязь, государство.

Mokerova N.V. NON-PROFIT ECONOMIC ORGANIZATIONS IN THE STRUCTURE OF CIVIL SOCIETY

The article deals with the role of nonprofit economic organizations for civil society development. The study defines the term civil society and highlights the periods of its development. The author studies different approaches of scholars on the social and political formations and the ways of civil society development. The role of nonprofit organizations for building civil society was explained.

Keywords: civil society, nonprofit economic organizations, development, interconnection, state.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Зрілість громадянського суспільства визначається ставленням до найвищих моральних цінностей усіх його структур. Актуальною є першочергова необхідність вироблення на державному рівні відповідних інституцій, критеріїв та механізмів поширення загальнолюдських цінностей і громадянської солідарності. Важливу роль при цьому відіграють неприбуткові економічні організації, які створюються для досягнення благодійних, культурних, наукових, соціальних, освітніх цілей, захисту прав громадян тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До сьогодні проблематика ролі неприбуткових економічних організацій у системі фор-

мування громадянського суспільства є досить актуальною. Тема активно розглядається представниками різних наукових напрямів: юристами, філософами, соціологами, політологами. Методологічні проблеми розвитку відносин державної влади та громадянського суспільства, формування та функціонування системи неприбуткових економічних організацій та їхня роль у формуванні громадянського суспільства у контексті наявної державно-управлінської парадигми висвітлені у працях В. Бакуменка, В. Князева, В. Мартиненка, Н. Нижника, Ю. Сурміна, А. Колодія, М. Требіна тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання, що пов'язані

із визначенням ролі та ефективності діяльності неприбуткових економічних організацій у формуванні громадянського суспільства, не набули достатнього висвітлення і потребують подальшого дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження шляхів формування громадянського суспільства та ролі неприбуткових економічних організацій у структурі громадянського суспільства.

Відповідно до поставленої мети у статті передбачається вирішити такі завдання: проаналізувати шляхи формування громадянського суспільства, дослідити роль неприбуткових економічних організацій у структурі громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Громадянське суспільство – це сукупність недержавних організацій, які представляють волю та інтереси громадян. Воно включає в себе сім'ю і приватну сферу, тобто «третьій сектор» суспільства паралельно з державою та бізнесом. Елементами громадянського суспільства є різні об'єднання (професійні, творчі, спортивні, конфесійні тощо), що охоплюють усі сфери суспільного життя.

Поняття «громадянське суспільство» виникло ще в античні часи, у період формування республік і становлення інституту громадянства.

До числа перших мислителів, які звернули увагу на громадянське суспільство як самостійну субстанцію, належить давньогрецький філософ Платон. Його роздуми про природні соціальні потреби, які властиві людям від народження, про такі чесноти, як мудрість, просвітлений емоційний стан, ідеальне людське суспільство, критика державної влади є основою розуміння форм життєдіяльності суспільства. Ідеї щодо розподілу держави і громадянського суспільства характерні для стародавнього філософа Арістотеля. Він розглядав державу не лише як сукупність громадян, що зобов'язані жити і діяти відповідно до чинних законів, а й аналізував життя громадян в економічній, духовній, шлюбно-сімейній та інших сферах суспільства, де втручання держави не буде потрібне.

У контексті діалектичної єдності та суперечності законів громадянського суспільства і держави вивчав питання функціонування громадянського суспільства Шарль Луї Монтеск'є. На його думку, громадянське суспільство є найважливішою гарантією від сваволі та диктатури. Значний внесок у дослідження проблем громадянського суспільства

зробив німецький філософ І. Кант, який підкреслював важливість таких принципів, як свобода, рівність та самостійність громадянина як суб'єкта суспільних відносин. Вчений також зазначав, що індивіди – це рівні істоти. Суть їх рівності полягає в тому, що «інші не можуть змусити будь-кого до більшого, ніж те, до чого він зі свого боку може змусити» [1, с. 147].

Вчені та мислителі епохи Відродження та Нового часу приділили значну увагу дослідженню проблем громадянськості та відносин людини зі владою. Значний внесок у вирішення цих проблем зробили: Т. Гоббс, Дж. Локк, Н. Макіавеллі, Т. Мор, Е. Роттердамський, А. Сен-Сімон.

Т. Гоббс писав, що первісне положення людини «за межами громадянського суспільства, яке можна назвати природним станом, не може бути нічим іншим, як війною всіх проти всіх» [2].

Г. Гегель звернув увагу на той факт, що природним станом є стан некультурності, насилля та несправедливості. Саме тому обов'язковим є вступ людей у громадянське суспільство, оскільки лише у ньому правове відношення володіє дійсністю [3].

На думку Г. Гегеля, необхідно розмежувати поняття «громадянське суспільство» і «державна». Громадянське суспільство розглядається вченим як «об'єднання членів як самостійних, одиничних у формальній і, таким чином, загальній спільноті на основі їхніх потреб і через правовий устрій (як засіб забезпечення безпеки осіб і власності), і через зовнішній порядок для їх особистих та загальних інтересів» [4, с. 208].

Гегель також вважав, що громадянське суспільство являє собою деполітизовану масу, де домінують економічні інтереси та є перманентний конфлікт інтересів. Саме зіткнення інтересів, на його думку, може привести до вибухової ситуації. Щоб уникнути цього, необхідним є існування правової держави, основою ознакою якої він вважав верховенство закону. Крім того, у відносинах, які виникають між громадянським суспільством і правовою державою, Гегель надавав перевагу не громадянському суспільству, а конституційній державі, яка за певних умов може втручатися в життя громадянського суспільства. Таке втручання є необхідним у ситуаціях усунення соціальної несправедливості і нерівності всередині громадянського суспільства. Гегель також зазначав, що право на втручання держави в життя громадянського суспільства є

виправданим, коли виникає необхідність реалізації загального інтересу.

Саме погляди І. Канта та Г. Гегеля щодо громадянського суспільства та правової держави покладено в основу дослідження форм взаємозв'язку між ними. Особливу увагу вони також приділяли розвитку ідеї верховенства права, необхідності підпорядкованості держави як об'єднання багатьох людей, правовим законам, реалізації принципу розподілу державної влади.

На думку шотландського філософа Адама Фергюсона, «великою метою громадянського суспільства є щастя індивідів: бо як може благоденствувати суспільство, якщо кожен із складових його членів є нещасним?» [5, с. 107].

У сучасних умовах інтерес до проблем розвитку громадянського суспільства і його взаємозв'язку з правовою державою також не втрачає своєї актуальності.

У сучасних поглядах на громадянське суспільство можна виділити такі моменти:

– по-перше, воно характеризується тим, що у ньому є місце як для консервативних, так і для радикальних сил, які виступають його необхідними компонентами;

– по-друге, відносним соціальним консенсусом за системою базових соціальних цінностей (права людини, демократія, плюралізм, правова держава, верховенство закону, власність, соціальна захищеність тощо);

– по-третє, діалогом різних політичних сил, спрямованих на підтримку, постійне відновлення, відтворення соціального консенсусу згідно із соціальними умовами, які змінюються.

Одне із завдань громадянського суспільства полягає в регулюванні горизонтальних зв'язків, що повинно робитися з позиції доцільності [6].

Однак взаємозв'язок громадянського суспільства і правової держави виражається в поєднанні їх багатьох цілей та завдань. Метою формування громадянського суспільства і розбудови правової держави є соціальні інститути, які покликані служити людині та захищати її права та інтереси. Цей процес взаємодії має відбуватися на основі принципу верховенства права, побудови системи економічних відносин на правових засадах. Взаємозв'язок громадянського суспільства та правової держави проявляється в тому, що процес їх формування здійснюється одночасно. З огляду на те, що громадянське суспільство поєднує в собі багатогранні інтереси,

правова держава виступає в якості виразника загальної волі, волі більшості громадян. Правова держава не допускає ситуації вирішення наявних конфліктів недемократичним шляхом, що знаходить своє відображення в цивілізованих способах та методах здійснення державної влади і наданні громадянам можливості активної участі в усіх сферах життя суспільства.

За своєю сутністю громадянське суспільство зовсім не заперечує державу чи наявність та необхідність державної влади: перше може активно формуватися та діяти лише тоді, коли цьому сприятимуть відповідні державні засади, державна організаційна діяльність, яка прокладатиме шлях для втілення у практику суспільного життя найефективніших чинників його розвитку. Фактично правова держава постає політичним інструментом формування громадянського суспільства, оскільки лише вона здатна вжити всіх необхідних заходів щодо його становлення та розвитку. І навіть більше, вона виступає гарантом громадянського суспільства [7, с. 8].

Держава і громадянське суспільство в межах демократичного устрою зацікавлені в діалозі та партнерстві, підвищенні ефективності взаємодії. Без розвиненого громадянського суспільства, зокрема без створення належних умов для забезпечення свободи думки і слова, вільного вираження поглядів і переконань, свободи об'єднань, свободи зборів, участі громадян в управлінні державними справами та місцевому самоврядуванню, держава не створить можливостей для забезпечення функціонування різних моделей демократії, що у поєднанні з безпосередньою та представницькою демократією є умовою успішної модернізації, європейської інтеграції та сталого розвитку [8, с. 139].

Громадянське суспільство як носій цінностей може вимагати відповідного до цих цінностей функціонування владної системи. Це виглядає як тиск громадськості (громадянського суспільства) на виконавчу владу. Сила цього тиску може бути дуже різною, а також зворотною. Адміністративна система може також здійснювати тиск на громадянське суспільство заради свого збереження. У демократичних системах, однак, цей процес відбувається здебільшого «знизу догори», принаймні такий напрям тиску помітніший [9, с. 111].

Згідно з міжнародними оцінками, громадянське суспільство в Україні залишається неконсолідованим та значно відстає у своєму розвитку від громадянського суспільства

європейських країн загалом та постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи зокрема.

Поряд із внутрішніми факторами, як то низький рівень громадянської активності та організаційної спроможності організацій громадянського суспільства, зовнішнім обмеженням для розвитку громадянського суспільства є недостатньо сприятливе законодавче середовище.

А. Колодій під громадянським суспільством розуміє автономну від держави сферу спілкування та взаємодії спонтанно самоорганізованих і самоврядних вільних індивідів, чії права захищені конституцією та законами [10]. Тобто спонтанна самоорганізація є тим індикатором, за яким можна дійти висновку про посилення ролі громадськості у справах управління державою. Так, в Україні становлення громадянського суспільства відбувалося складним еволюційним шляхом, а одним з етапів розвитку його стала Помаранчева революція, яку трактували насамперед як революцію громадянського суспільства [11].

Аналізуючи структуру громадянського суспільства в Україні, ми визначаємо її досить складну і багаторівневу систему, яка включає: міжособові відносини без втручання держави; відносини між незалежними від держави суспільними інститутами, що реалізують повсякденні індивідуальні і колективні потреби.

На внутрішніх людських потребах наголошують українські вчені, визначаючи їх соціокультурний і духовний складники. Так, соціокультурний простір, утворюваний громадянським суспільством, будується на трьох принципах: загальнозначущі, егалітарне право, що передбачає деякий мінімум зовнішніх свобод і гідності для кожної людини, припускаючи формальну рівність прав і обов'язків; захищена правом власність громадян; визнана суспільством внутрішня свобода людини [12].

Сучасна практика державного регулювання доводить, що ігнорування владою суспільно корисних ініціатив, відсутність механізмів участі громадськості та об'єднань громадян у процесі ухвалення рішень приводять до стагнації суспільства, зростання корупції, створюють загрозу демократичному розвитку країни. Тому, на думку О. Корнієвського, актуалізуються дослідження проблеми забезпечення національної безпеки на рівні її недержавної (суспільної) системи за активної участі громадських об'єднань, зокрема неурядових громадських організацій, а також проведення

аналізу можливостей України адекватно протидіяти небезпечним тенденціям глобалізації, які посилюють конфліктоформуючі чинники внутрішнього походження [13].

Аналізуючи етапи становлення громадянського суспільства в Україні, вітчизняні вчені визначають, що тривалий час громадянська ініціатива характеризувалася певною практичною невизначеністю. Для країни, що звільнилася від тоталітаризму, проблема полягала в тому, що збудоване громадянське суспільство регулювалося законом, однак залишалося відокремленим від держави. Прийшло розуміння, що «громадянський» стан суспільства приречує всіх і кожного до вибору власної соціальної долі, до ризику постійного самовизначення і відповідальності. Науковці зазначають, що більшість населення була не готова до так званого «марафонського забігу», яким є процес розбудови активного громадянського суспільства західного зразка. Як наслідок, українське суспільство залишилося пасивним і негромадським [14].

Забезпечення стратегічної мети – входу України до Європейського Союзу – спричинило революційні зміни, що призвели до демократичних змін в країні, тим самим збудивши громадянську позицію.

Європейська перспектива, на яку зорієнтована Україна, на думку українських дослідників, дасть перспективу для розвитку демократичних традицій, а також свободу руху ідей, товарів, фінансів і новий рівень відповідальності за дотримання високих стандартів у різних галузях, за спільне майбутнє в одному домі, за можливість органічного співіснування різних культур. Оновлена політична культура повинна стати культурою соціальної злагоди, взаємоповаги, справедливості, толерантності, громадянського миру, забезпечення основоположних прав і свобод людини і громадянина [15].

На думку українського політолога Ф. Рудича, «держава після прийняття Конституції України й становлення владних структур повинна довести, що вона спроможна здійснювати результативну соціальну політику, створити відповідні умови розвитку громадянського суспільства» [16, с. 147]. При цьому Ф. Рудич вважає, що громадянське суспільство є основою держави, а його становлення відбувається в тісному зв'язку зі становленням правової, соціальної, демократичної держави. «Громадянське суспільство – суспільство зрілих громадян із високим рівнем економічної, соціальної, духовної, політичної культури, яке

спільно з державою утворює розвинені правові відносини. Це суспільство вільних громадян, яке вільне від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага. Сутність громадянського суспільства полягає в забезпеченні законних прав людини» [17, с. 14]. Виходячи з цього розуміння, можна констатувати, що функціонування Європейського Союзу на основі принципів громадянського суспільства забезпечене на законодавчому рівні.

Соціолог В. Тарасенко, аналізуючи ЗМІ, зазначає, що нині домінують дві думки, які стосуються розвитку громадянського суспільства: перша – в Україні, хоча й вельми повільно, але все ж формується громадянське суспільство на основі посилення індивідуальної та групової активності громадян; друга – заперечує попередню, мовляв, посилюється не так громадянська активність, як пряма боротьба за владу, власність, землю, багатство, комфорт [18]. То що ж реально відбувається в українському суспільстві: активізація громадянської свідомості чи боротьба за владу і чи можна об'єктивно оцінити стан розвитку громадянського суспільства?

Цілком слушною є позиція Л. Томаша, що у реальному житті спостерігаємо три діалектично суперечливі варіанти взаємовідносин громадянського суспільства і держави:

1) громадянське суспільство придушується державою, як наслідок, виникає тоталітарний режим;

2) існує хитка рівновага між громадянським суспільством і державою, а тоді виникають авторитарні режими різного ступеня жорсткості;

3) держава виконує волю громадянського суспільства, діє у межах права як правова держава [19, с. 369–370].

Зрозуміло, що третій варіант відносин найприйнятніший для забезпечення благ населення, тому завдання інститутів громадянського суспільства, зокрема правозахисних організацій, – забезпечити його належну реалізацію.

Якщо ж зупинитися на таких інституціях громадянського суспільства, як засоби масової інформації (преса, радіо, телебачення, Інтернет-ресурси тощо), які виступають осередком поширення інформації в суспільстві, зокрема здійснюють безпосередній вплив на правову обізнаність населення, то не буде помилковим стверджувати, що саме вони є одним із головних джерел поширення правової інформації серед більшості членів суспільства, оскільки не кожний громадянин

відстежує новоприйняті акти законодавства безпосередньо з офіційних видань їх оприлюднення, а, як правило, дізнається про їх появу з телебачення, радіоефіру чи зі шпальт неспеціалізованої преси.

Ефективність будь-якого дослідження суттєво залежить від загальних та конкретно наукових принципів і підходів, які становлять зміст загальнонаукової та спеціальної методологій. Це те підґрунтя, на якому має базуватися кожен дослідник. У методологічному знанні особливо важливу роль відіграють принципи дослідницької діяльності, які об'єднують у собі основи теорії та практики. Пізнання повинно бути абсолютно безпристрасним і адекватним. На його виконання не повинні впливати загальні враження про суть досліджуваного, симпатії або, навпаки, антипатії, власний настрій чи стан. Виділяють такі два аспекти об'єктивності наукового знання. По-перше, об'єктивність розуміють як адекватність знання зовнішнього світу – це розуміння пов'язано з положенням про те, що на кожному етапі людського пізнання присутній момент відносної істини. По-друге, об'єктивність розглядають як відсторонення вченого від тих чи інших суб'єктивних переваг, його неупередженість стосовно оцінки результату наукового дослідження, свободу від групових та інших інтересів [20].

Стосовно дослідження стану розвитку громадянського суспільства в Україні маємо амбівалентну ситуацію: за кількісними показниками (кількість партій, громадських організацій, асоціацій тощо) наша країна нібито має розвинене громадянське суспільство, а за якісними (рівень впливу партій і громадських організацій на суспільні процеси, їх структурно-функціональні показники) значно поступається центральноєвропейським постсоціалістичним країнам [21].

Важливу роль у формуванні громадянського суспільства відіграють неприбуткові економічні організації, що створюються на добровільній основі і забезпечують реалізацію важливих соціально-економічних, культурних, освітніх потреб населення, не переслідуючи отримання прибутку від своєї діяльності.

Беззаперечно, активна участь громадян у діяльності таких організацій сприяє формуванню громадянського суспільства, забезпечуючи пріоритетність соціального розвитку, вирішення важливих проблем суспільного розвитку, унеможливаючи антисоціальну діяльність влади, корупцію, надмірне втручання до приватного бізнесу, регулювання

державної політики щодо надання освітніх послуг відповідно до сучасних національних інтересів та глобальних викликів тощо.

Неприбуткові організації часто виявляються ефективнішими за комерційні підприємства та органи влади завдяки відсутності орієнтації на отримання прибутку, гнучкому управлінню організацією, швидкому реагуванню на запити суспільства, індивідуальному підходу. У розвинених країнах держава все частіше передає неприбутковим організаціям частину своїх функцій.

Громадянське суспільство може містити у собі такі групи неприбуткових економічних організацій, як: некомерційні організації, які мають організовану структуру та, як правило, є юридично зареєстрованими; онлайн-групи та соціальні спільноти, що можуть бути відносно «організованими», але не обов'язково мати фізичні, юридичні чи фінансові субструктури; соціальні колективні рухи, які можуть мати реальну або онлайн-форму; релігійні громади; профспілки й інші трудові організації; масові асоціації та рухи на місцевих рівнях; кооперативи тощо.

Висновки. Попри складний історичний період становлення громадянського суспіль-

ства в Україні, зокрема, останнє виявилось здатним піднятися на захист державного суверенітету, цілісності та недоторканності території держави, прав і свобод людини і громадянина. Саме в цьому вбачається його прогресивна роль і домінуюче становище щодо держави. Важлива роль при цьому відводиться формуванню та функціонуванню неприбуткових економічних організацій. Сьогодні в Україні буквально з усіх боків чути заклики до підвищення громадянської активності і самоорганізації населення, розвитку правової культури і громадянського суспільства.

Функціонування неприбуткових економічних організацій у структурі громадянського суспільства дасть змогу сформувати демократичне суспільство, основою якого має стати національна ідея і національний інтерес. Ті країни, де громадянське суспільство є пасивним до процесів життєдіяльності країни, приречені на існування в умовах авторитарного режиму, який характеризується обмеженням повноважень суб'єктів громадянського суспільства, ігноруванням принципів поділу влади, порушенням реалізації і відстоювання громадянських прав і свобод.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кант И. Сочинения / И. Кант. – М.: Мысль, 1965. Т. 4. Ч. II. С. 147.
2. Гоббс Т. Избранные произведения / Т. Гоббс. М., 1989. Т. 1. С. 280.
3. Гегель Г.В.Ф. Работы разных лет / Г.В.Ф. Гегель. М., 1971. Т. 2. С. 51.
4. Гегель Г.В.Ф. Философия права / Г.В.Ф. Гегель. М.: Мысль, 1990. С. 208.
5. Фергюсон А. Опыт истории гражданского общества / А. Фергюсон. М.: РОССПЭН, 2000. С. 107.
6. Риттер М. Публичная сфера как идеал политической культуры / М. Риттер // Граждане и власть: проблемы и подходы / под ред. Г. М. Михалевой, С. И. Рыженкова. М. ; СПб. : Летний сад, 2001.
7. Гарасимів Т.З. Інституції громадянського суспільства та правової держави: проблеми взаємодії / Т.З. Гарасимів // Державотворення та право творення в Україні: проблеми та перспективи розвитку: матеріали II заочної наук.-практ. конф. (Львів, 16 квітня 2015 р.). Львів: ННІПП НУ «Львівська політехніка», 2015. С. 8–10.
8. Сосновський М. В. Проблеми та перспективи розвитку громадянського суспільства в Україні / М. В. Сосновський, В. В. Шишко // Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку: матеріали учасників II заочної наук.-практ. конф. (Львів, 16 квітня 2015 р.). Львів: ННІПП НУ «Львівська політехніка», 2015. С. 138–141
9. Бунік М. З. Концептуальні засади взаємодії політики і управління [Текст]: навч. посіб. / М. З. Бунік. Вид. 2-ге, випр. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2012. – 136 с.
10. Колодій А. Перешкоди на шляху інституціалізації громадянського суспільства в Україні / А. Колодій. URL: <http://political-studies.com/> p=161.
11. Громадянське суспільство в Україні та «політика ідентичності» [Текст] / Ю. Тищенко, С. Горобчишина; Укр. незалеж. Центр політ. дослідж. К.: Агентство «Україна», 2010. С. 58.
12. Цветков В. В. Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти: Монографія / Цветков В.В., Кресіна І.О., Коваленко А. А. – К.: Концерн Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 496 с.
13. Корнієвський О.А. Громадські об'єднання у системі національної безпеки держави // Корнієвський Олександр. Монографія. – К.: Альтерпрес, 2010. 396 с.
14. Цветков В.В. Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти: Монографія / Цветков В.В., Кресіна І.О., Коваленко А.А. К.: Концерн Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. С. 143.

15. Цветков В.В., Горбатенко В.П. Демократія – Управління – Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства: Монографія / Цветков В.В., Горбатенко В.П. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. 248 с.
16. Рудич Ф. М. Політологія: підручник / Ф. М. Рудич. К.: Либідь, 2009. 480 с.
17. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку: [монографія] / за заг. ред. Ф.М. Рудича. К.: Парламентське видавництво, 2006. 412 с.
18. Тарасенко В. Про стан громадянськості українського суспільства / В. Тарасенко // Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. [Текст]: соц. монітор. / за ред. д. е. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013. С. 69.
19. Томаш Л.В. Громадянське суспільство як система забезпечення життєдіяльності політичної, економічної, соціальної та духовної сфер [Електронний ресурс] / Л.В. Томаш // Часопис Київського університету права. 2012. № 2. С. 366–371. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chkur_2012_2_89.pdf.
20. Мамчур Е.А. Объективность науки и релятивизм: (К дискуссиям в современной эпистемологии) [Текст] / Е.А. Мамчур. М. ИФ РАН, 2004. С. 10, 11.
21. Держава і громадянське суспільство: партнерські комунікації у глобальному світі [Текст]: навч.-метод. посіб. / В. Бебик, В. Бортніков, Л. Дегтярьова [та ін.]; за заг. ред. В. Бебика. К.: ІКЦ «Леста», 2006. С. 80.

REFERENCES:

1. Kant I. (1965) Sochineniya [Writing]. Moscow: Mysl. (in Russian).
2. Gobbs T. (1989) Izbrannye proizvedeniya [Selected works]. Moscow (in Russian).
3. Gegel' G.V.F. (1971) Raboty raznykh let [Work of different years]. Moscow: Mysl. (in Russian).
4. Gegel' G.V.F. (1990) Filosofiya prava [The philosophy of law]. Moscow: Mysl. (in Russian).
5. Ferguyson A. (2000) Opyt istorii grazhdans'kogo obshchestva [Experience of the history of civil society]. Moscow:ROSSPEN. (in Russian).
6. Ritter M. (2001) Publichnaya sfera kak ideal politicheskoy kul'tury [Public sphere as an ideal of political culture]. Grazhdane i vlast': problemy i podkhody [Citizens and Power: Problems and Approaches]. Moscow: SPb.: Letniy sad. (in Russian).
7. Harasymiv T. Z. (2015) Instytutsii hromadianskoho suspilstva ta pravovoi derzhavy: problemy vzaiemodii [Institutions of Civil Society and the Rule of Law: Problems of Interaction]. Proceedings of the Derzhavotvorennia ta pravo tvorennia v Ukraini: problemy ta perspektyvy rozvytku: materialy II zaochnoi nauk. (Ukraine, Lviv, April 16, 2015). Lviv: NNIPP NU "Lvivska politekhnik", pp. 8–10.
8. Sosnovskiy M. V., Shyshko V. V. (2015) Problemy ta perspektyvy rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini [Problems and prospects of civil society development in Ukraine]. Derzhavotvorennia ta pravotvorennia v Ukraini: problemy ta perspektyvy rozvytku: materialy uchasnykiv II zaochnoi nauk. (Ukraine, Lviv, April 16, 2015). Lviv: NNIPP NU "Lvivska politekhnik", pp. 138–141.
9. Bunyk M. Z. (2012) Kontseptualni zasady vzaiemodii polityky i upravlinnia [Conceptual framework for policy and governance interaction]. Lviv: LRIDU NADU (in Ukraine).
10. Kolodii A. (2016) Pereshkody na shliakhu instytutsializatsii hromadianskoho suspilstva v Ukraini [Obstacles to the institutionalization of civil society in Ukraine]. Available at: <http://political-studies.com/p=161> (accessed 10 June 2018)
11. Tyshchenko Y., Horobchyshyna S. (2010) Hromadianske suspilstvo v Ukraini ta "polityka identychnosti" [Civil society in Ukraine and "politics of identity"]. Kiyiv: Ahentstvo "Ukraina". (in Ukraine).
12. Tsvietkov V. V. Kresina I.O., Kovalenko A. A. (2003) Suspilna transformatsiia i derzhavne upravlinnia v Ukraini: polityko-pravovi determinanty [Public Transformation and Public Administration in Ukraine: Political and Legal Determinants]. Kiyiv: Kontsern "Vydavnychi Dim "In Yure". (in Ukraine).
13. Kornievskiy O.A. (2010) Hromadski obiednannia u systemi natsionalnoi bezpeky derzhavy [Public associations in the system of national security of the state]. Kiyiv: Alterpres. (in Ukraine).
14. Tsvietkov V.V., Horbatenko V.P. (2001) Demokratiia – Upravlinnia – Biurokratiia: v konteksti modernizatsii ukrainskoho suspilstva [Democracy – Governance – Bureaucracy: in the context of the modernization of Ukrainian society]. Kiyiv: Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy. (in Ukraine).
15. Rudych F. M. (2009) Politolohiia [Politicalology]. Kiyiv: Lybid. (in Ukraine).
17. Rudych F.M. (2006) Hromadianske suspilstvo v suchasni Ukraini: spetsyfyka stanovlennia, tendentsii rozvytku [Civil society in modern Ukraine: specificity of formation, trends of development]. Kiyiv: Parlamentske vydavnytstvo. (in Ukraine).

18. Tarasenko V. (2013) Pro stan hromadianskosti ukrainskoho suspilstva [About the state of citizenship of Ukrainian society]. *Ukrainske suspilstvo 1992 – 2013. Stan ta dynamika zmin*. Kiyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy. (in Ukraine).

19. Tomash L. V. (2012) Hromadianske suspilstvo yak systema zabezpechennia zhyttiediialnosti politychnoi, ekonomichnoi, sotsialnoi ta dukhovnoi sfer [Civil society as a system of vital functions of the political, economic, social and spiritual spheres]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. Vol. 2. – S. 366-371. Available at: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chkup_2012_2_89.pdf. (accessed 17 June 2018).

20. Mamchur E. A. (2004) *Объективность науки и релятивизм: (К дискуссиям в современной эпистемологии)* [The Objectivity of Science and Relativism: (To Discussions in Modern Epistemology)]. Moscow: YF RAN. (in Russian).

21. Bebyk V., Bortnikov V., Dehtiarova L. (2006) *Derzhava i hromadianske suspilstvo: partnerski komunikatsii u hlobalnomu sviti* [State and Civil Society: Partnerships in a Global World]. Kiyiv: IKTs "Lesta". (in Ukraine).